

**DEMİR, Necati. Trabzon Ve Yöresi Ağızları, Cilt I  
(Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi) - Cilt II (Metinler) - Cilt III  
(Sözlük), Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, 1263 s.**

**Ahmet DEMİRTAŞ\***

Ağızlar, milletlerin binlerce yıllık kültürlerinin dil verilerini taşırlar. Ağız araştırmaları, bu dil verileri yardımıyla milletlerin tarihî geçmişine ışık tutar. Trabzon ve yöresinin tarih boyunca, Orta Asya, İran, Arabistan ve çevresi için bir birleşme noktası niteliği taşıyan ticarî bir merkez veya bölge olmasının sonucunda zaman zaman çeşitli kültürlerin etkisi altında kalması, bu bölgenin etnik yapısı üzerinde tartışmalara sebep olmuştur. Necati Demir'in *Trabzon ve Yöresi Ağızları* adlı çalışmasıyla elde edilen veriler, Trabzon ve çevresinin milattan çok önceleri, yaklaşık dört bin yıldır Türk yurdu olduğunu ortaya koymakta, Trabzon'un 1461'den sonra Türkleştiği konusundaki genel bir yanlışı ortadan kaldırmaktadır.

Necati Demir'in Gazi Kitabevi tarafından yayınlanan *Trabzon ve Yöresi Ağızları* adlı kitabı üç ciltlik bir eserdir. Birinci cilt, *Ön söz* (s. XV-XXVI), *Giriş* (s. 3-126), *Dil İncelemesi* (s. 129-509), *Bibliyografya* (s. 511-530) ve *Ekler (Ağız Özellikleri Haritaları)* (s. 531-558)'den oluşmaktadır. İkinci ciltte *Metinler*, üçüncü ciltte ise *Sözlük* bulunmaktadır.

Yazar *Ön sözde*, önce yaptığı çalışmanın önemini belirtip amaçlarını sıralamış, çalışmada izlediği yöntem hakkında kısa bir bilgilendirmeden sonra *Ağız Araştırmalarında Kullanılan Çevriyazı İşaretleri ve Kısaltmalara* yer vermiştir.

*Giriş* kısmında ise Trabzon ilinin tarihi, etnik yapısı, coğrafyası ve Trabzon yöresi ağız özelliklerinin genel durumu ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

Trabzon ili tarihi ve etnik yapısını yazar, tarihi kaynaklar, arşiv belgeleri ve saha araştırması sırasındaki tespitlerini esas alarak hazırlamıştır. Bu kısımda şu alt bölümler bulunmaktadır: *Trabzon ve Çevresinde Türkçe Konuşan İlk Kavimler*, *Selçuklu Öncesi Türkler*, *Anadolu Selçukluları ve Birinci Dönem Türk beylikleri*, *İkinci Dönem Türk Beylikleri*, *Osmanlı Devleti Dönemi*, *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi*.

*Trabzon ve Çevresinde Türkçe Konuşan İlk Kavimler* başlığı altında yazar, Karadeniz Bölgesi'ndeki Türk varlığının M.Ö. 2000'li yıllara, Kimmerlere ve onların devamı olan Sakalara kadar inmekte olduğunu belirtip, ilk Türk kavimlerinden

---

\* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Kilis Eğitim Fakültesi.

**Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic*

*Volume 1/2 Fall 2006*

Kimmerlerin ve Sakaların M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren Anadolu'ya, dolayısıyla Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleştiklerinin bilim âleminin ortak görüşle kabul ettikleri bir gerçek olduğunu dile getirir.

Yazar, tarihî bilgiler, tarihî eserler, yer isimleri ve bölgenin ağız özelliklerine göre, Oğuz Türklerinden önce de Trabzon ve yöresine gelenlerin önemli bir bölümünün Türkler olduğunu belirtecek şekilde, Selçuklu öncesi Türkler hakkında da bilgiler verir. Tarihî kaynaklardan ve yerleşim yeri isimlerinden Türk devlet ve boylarının çeşitli sebeplerle Trabzon yöresine gelip yerleştiklerinin açıkça ortaya çıktığını ve bunların başında Hunlar geldiğini ifade eden yazar, diğer Türk devlet ve boylarını şöyle sıralar: Bulgarlar, Alanlar, Sabarlar / Sabirler, Hazarlar, Macarlar, Uzlar, Avarlar, Karluklar, Kumanlar / Kıpçaklar, Kırgızlar, Peçenekler.

Anadolu Selçukluları döneminde de Trabzon ve yöresi yine Türkler için önemli bir bölgedir. Trabzon, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya girer girmez kuşatıp Türk topraklarına kattığı bir yer olsa da sık sık el değiştirir. Bu arada savaşlar, Trabzon ve yöresinde yapılan ticareti çok fazla etkilemez. Bu dönemde bu bölgede zaman zaman bağımsız olsalar da çoğu zaman Selçuklu Devletine bağlı olarak hareket eden ve bölge üzerinde etkisi olan üç beylik vardır: Saltuklular, Dânişmendliler ve Mengücekler.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin sona ermesiyle bu devletin yönetimindeki yerler, İlhanlıların yönetimine girer. Anadolu, İlhanlı valiler tarafından yönetilir. Bu dönemde, özellikle Trabzon ve yöresi olmak üzere Karadeniz bölgesi ile ilgilenen ve bu bölgede faaliyet gösteren şu beylikler ve devletler bulunmaktadır: Eratnalılar, Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti, Hacıemiroğulları Beyliği, Akkoyunlular, Taceddinoğulları Beyliği, Şebinkarahisar Emirliği, ve Erzincan Emirliği.

Trabzon ilinin etnik yapısının ilgi çekici bir durum sergilediğine dikkat çeken yazar, Hazar Denizi'nin kuzeyinden gelerek yaklaşık dört bin yıldır bu bölgeye yerleşen Türk boyları yanında, Çepnilerin ve Akkoyunlu Türkmenlerinin ağız özelliklerinin hâlâ Trabzon ve yöresinde canlılığını koruduğunu dile getirir.

*Trabzon İlinin Coğrafyası* başlığı altında, bölgenin yeryüzü şekilleri, akarsular, iklim ve nüfus ile ilgili bilgiler verilmiştir.

*Trabzon Yöresi Ağızlarının Genel Durumu* başlığı altında ise, daha önce yapılan araştırmalara göre ağızların durumu hakkında bilgi verildikten sonra yazarın daha ayrıntılı olarak yaptığı saha araştırmaları, gezi, gözlem ve incelemeleri

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic*

*Volume 1/2 Fall 2006*

sonucunda ortaya çıkan durum sergilenir. Buna göre, Trabzon ve yöresi ağızları iki ana yöreye ayrılmaktadır. Şalpazarı ve Beşikdüzü ilçesinin büyük bir bölümü *I. Ağız Yöresi* içerisinde kalmakta, Beşikdüzü'nün doğu tarafında kalan Hünerli, Dağlıca ve çevre köyleri geçiş özellikleri taşımaktadır. Yazar, bu yörenin Çepni ağızlarının doğu ucu olarak kabul edilebileceğini belirtir.

Trabzon'a bağlı Şalpazarı ve Beşikdüzü ilçesinin dışında, Trabzon'un merkez ilçe dâhil bütün yörelerinin genel olarak *II. Ağız Yöresi* içerisinde kabul edilebileceğini ifade eden yazar, *II. Ağız Yöresinde* bazı alt grupların bulunduğunu da dile getirir.

Yazar, ağız yörelerinin genel özelliklerini şu başlıklar altında sıralar: Ünlüler, Uzun Ünlüler, Kısa Ünlüler, İkiz Ünlüler, Kalınlık-İncelik Uyumu, Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu, Ünlü Değişmeleri, Ünlü Düşmesi, Ünlü Türemesi, Ünsüzler, Ünsüz Tonlulaşması, Ünsüz Düşmesi, Ünsüz İkizleşmesi, Hâl Ekleri, İyelik Ekleri, Zamirler, Sıfatlar, Zarflar, Şahıs Ekleri, Zaman Ekleri, Zarf-Fiil Ekleri ve Sıfat-Fiil Ekleri.

Buna göre *I. Ağız Yöresinin* bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Dudak benzeşmesi zayıftır. Çok sayıda kelime kökü ve eklerde düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunmamaktadır.

- Genel bir yuvarlaklaşma söz konusudur.

- Kurallı denilebilecek biçimde ön sesteki “k” sesleri tonlulaşmaktadır. Yazar bu “k->g-” değişmesini, Çepni ağızlarının bir uzantısı olarak kabul etmektedir.

- “-nl-” sesleri yan yana geldiğinde kurallı bir şekilde “-nn-”ye değişmektedir. Daha çok “l” ünsüzüyle başlayan eklerde bu durum söz konusudur.

- Daha çok “-r” ile biten kelimelere “-l” ile başlayan ek getirildiğinde “-rl->-ll-” değişmesi ortaya çıkmaktadır.

- II. ağız yöresinin genel olarak işaret zamiri “o” iken, I. ağız yöresinin işaret zamiri “u”dur.

- “ğ” sesinin erimesi ve karşılaşan iki ünlünün kaynaşarak uzun ünlü hâline gelmesi.

*II. Ağız Yöresinin* bazı özellikleri hakkında da şunları söyleyebiliriz:

- “-ı>-i”, “-u>-i”, “-ü>-i” ses değişmeleri (-ı, -u, -ü ile bitmesi gereken kelimelerin -i ile bitmesi).

- “b->p-” değişmesi.

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 1/2 Fall 2006*

- Eski Türkçenin tonsuz “k-” ünsüzü korunmaktadır.
- İç seste ünsüz tonlulaşması görülmektedir.
- Yönelme hâli eki bulunma hâli yerine kullanılmaktadır.
- Çokluk üçüncü şahıs zamirinde çoğunlukla zamir n’si kullanılmamaktadır.
- Akıcı l, m, n, r, ñ (-ng->-n/g->-ø-), v ünsüzleri yanlarındaki ünlüleri kalınlaştırmaktadır.
- Şart eki her türlü ünlüden sonra -sa biçiminde gelmekte ve kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır.

*Dil İncelemesi, Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi* bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümler, derlenip yazıya aktarılan metinlere, çok az bir kısım ise derleme, inceleme ve soruşturmalara dayalı olarak hazırlanmıştır. Ünlüler ve ünsüzlerle ilgili bilgiler; kelimeler, kökler ve ekler ile bunların yapısı ve görevleri ile ilgili bilgiler çok sayıda örnekler verilerek açıklanmıştır. Yapılan inceleme sonucunda, iki ağız yöresi ve pek çok alt ağız grubu olduğu ortaya çıkarılmıştır.

*Bibliyografya, Tarih Araştırmaları Bibliyografyası ve Dil Araştırmaları Bibliyografyasından* oluşmaktadır.

Ağız yöreleri ve alt ağız gruplarının belirtilmesi için eklenmiş, Trabzon ili ve yöresi ağızlarında öne çıkan ağız özelliklerinin tek tek işlendiği 26 haritadan oluşan *Ağız Özellikleri Haritaları* ile eserin birinci cildi tamamlanmaktadır.

İkinci cildin ön sözünde yazar, metinlerin derleniş biçimleri ve derlenen metinlerin konuları hakkında bilgi vermektedir. Derlemeleri üç yılda bitiren yazar, metin derleme çalışmasına başlamadan önce ilk aşamada ön inceleme ve araştırmalar yapmış, sonraki aşamada Trabzon ve yöresi ile ilgili tarihi kaynakları incelemiş, bölgenin coğrafya ve nüfus durumu hakkında bilgi toplamış, elde ettiği bilgilere göre bir plan dahilinde derleme çalışmalarına başlamıştır.

Ön sözden sonra eserde, *Metinlerde Kullanılan Çevriyazı İşaretleri, Trabzon İlinin Siyasi Haritası, Örnek Metinler Verilen Yerleşim Yerleri Haritası, ve Trabzon İli Ağız Yöreleri Haritası* yer almaktadır.

*Metinler* kısmı, 193 yerleşim merkezinden derlenerek yazıya geçirilmiş 633 metinden meydana gelmektedir. Derlenen metinler, çok çeşitli konuları içermektedir: Destanlar, masallar, türküler, maniler, efsaneler, Rus işgali, Ermeni ve Rum mezalimi, seyirlik oyunlar, bölgenin hayat biçimini yansıtan günlük işler, gelenek ve görenekler, mimarî, halk mutfağı ve

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 1/2 Fall 2006*

yemek tarifleri, tarihe karışmış veya devam eden zanaatlar gibi. Bu metinlerde geçen kelime, deyim, terim ve ifade biçimleri, Türkçenin zenginliğini göstermenin yanında, Eski Türkçe, Kuzey Türkçesi ve Doğu Türkçesi ile olan bağlantıyı ortaya koymaktadır.

Eserin üçüncü cildi *Ön söz, Bibliyografya, Sözlükte Kullanılan Çevriyazı işaretleri, Kısaltmalar ve Sözlükten oluşmaktadır.* Ön sözde sözlüğün hazırlanış biçimi anlatılmakta, bibliyografya ise yararlanılan kaynakları içermektedir. Sözlükte mahallî kelimeler ve mahallî söyleyişler bulunmaktadır. Derlenen ve yazıya aktarılan metinlerdeki kelimeler, metin ve satır numarası gösterilerek sözlüğe alınmış, derlenip yazıya geçirilen ancak ikinci ciltte yer verilmeyen metinlerde geçen kelimeler de sözlüğe dahil edilmiş, kökeni hangi dilden olursa olsun derlenen bütün kelimelere sözlükte yer verilmiştir.

Yazar, Kuzey Türkçesinin pek çok özelliğine bu yörede canlı bir biçimde rastlanmasını, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan insanların çoğunun Oğuzlardan önce gelip buraya yerleşen Saka, Hun, Kuman / Kıpçak, Peçenek Türklerinin torunları olmasına bağlamaktadır. Nitekim, Kıpçak Türkçesinin ses özelliklerinden olan “-g-/-k-, -ğ->-v-“ değişmesi, yönelme hâl ekli ben, sen, ve o zamirlerinin “baña>ba□ga>bağa>baa>bâ”, “saña>sa□ga>sağa>saa>sâ”, “oña>o□ga>ağa>oa” biçimlerinde gösterdikleri gelişim ve iç seste ünsüz tonlulaşması gibi Trabzon ve yöresinde görülen örnekler, yazarın bu düşüncesini desteklemektedir. Yine bu yörede görülen, Eski Türkçeden Kuzey ve Doğu Türkçesine geçen bir özellik olan çokluk üçüncü şahıs zamirinde zamir n’sinin kullanılmaması, Çuvaş Türkçesinde de bulunan b->p- değişmesi, Eski Türkçenin tonsuz “k-” ünsüzünün korunması gibi özellikler de yazarın bu düşüncesine dayanak teşkil etmektedir.

*Trabzon ve Yöresi Ağızları*, dil araştırmacılarının yanında, derlenen metinler ile, halk kültürü ve tarih araştırmacılarına da kaynak olabilecek niteliktedir.

Samsun, Sinop ve Amasya illerinde saha araştırmaları ve derleme çalışmaları devam eden yazarın daha önce yayınlanmış *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*<sup>1</sup> ile *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*<sup>2</sup> adlı iki çalışması daha bulunmaktadır. *Trabzon ve Yöresi Ağızları* adlı çalışma, yazarın uzun vadede hazırlamayı düşündüğü

<sup>1</sup> DEMİR, Necati. *Ordu İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001

<sup>2</sup> DEMİR, Necati. *Tokat İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Niksar Belediyesi Yayınları, Tokat, 2005

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic*

*Volume 1/2 Fall 2006*

Karadeniz Bölgesi Kültürünü Araştırma Planı'nın üçüncü halkasını teşkil etmektedir.

Necati Demir'i kutluyor, benzer çalışmalarının devamını diliyoruz

***Turkish Studies***

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 1/2 Fall 2006*